

УДК: 94(439.5:456.31)“1914/1918”

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ У ВІДНОСИНАХ АВСТРО-УГОРЩИНИ ТА ВАТИКАНУ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Уляна УСЬКА

Національний університет “Львівська Політехніка”,
кафедра історії України та етнокомунікації
вул. Степана Бандери, 12, Львів 79013, Україна

На основі неопублікованих матеріалів Австрійського державного архіву у м. Відні та Центрального Державного Архіву України у м. Львові в статті зроблено спробу розкрити взаємини Австро-Угорщини та Ватикану з приводу перспективи розвитку українського національного руху крізь призму можливого поширення Унії на Схід, заходи боротьби державних та церковних чинників з русофільством та їх протидію переходу греко-католиків Галичини на православ'я в роки Першої світової війни.

Ключові слова: Австро-Угорщина, Ватикан, Українська Греко-Католицька Церква, українське питання, русофільство.

Упродовж останніх десятиліть українське національне питання в роки Першої світової війни стало предметом досліджень багатьох українських учених, які здебільшого займалися розробкою теоретичної моделі національного відродження¹, зосереджувались на проблемах становлення світоглядних та політичних орієнтирів українців², або вивчали політику австрійського уряду щодо українського питання³ тощо. Незважаючи на різноманітність та різноплановість

¹ *Hrycak J.* Die Formierung der modernen ukrainischen Nation / J. Hrycak // Österreichische Osthefte: Ukraine. Wien, 2000. Jahrgang 42 / 2000, Heft 3 / 4; *Магочій П.* Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П. Магочій // Український історичний журнал. 1991. № 3; *Химка І.-П.* Український національний рух у Галичині в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи / І.-П. Химка // II-й Міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.). Доповіді і повідомлення. Історія. Львів, 1994. Ч. 1.

² *Сухий О.* Галичина: між Сходом та Заходом. Нариси історії XIX–XX ст. / О. Сухий. Львів, 1997; *Расевич В.* Зовнішньополітичні орієнтації австрійських українців (1912–1918 рр.) / В. Расевич // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. Львів, 1999. Вип. 2.

³ *Лисяк-Рудницький І.* Українці в Галичині під австрійським пануванням / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе / Центр досліджень історії імені Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету. В 2-х томах. Київ, 1994. Т. 1; *Попик С.* Українці в Австрії. 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду великої війни / С. Попик. Київ-Чернівці, 1999.

існуючих праць, досі залишаються не висвітленими ряд детальних аспектів даної проблеми через відсутність широкого доступу вітчизняних істориків до пласту джерельного матеріалу, який зберігається в закордонних архівах. Зокрема, йдеться про дослідження динаміки відносин Австро-Угорщини зі Святим Престолом стосовно політичних, міжконфесійних відносин у Галичині та на Наддніпрянщині в роки Першої світової війни.

Мета статті – окреслити проблемні питання взаємин Австро-Угорщини та Ватикану стосовно розвитку українського питання, висвітлити оцінку українськими політичними силами можливості поширення Унії на Схід, а також заходи боротьби державних та церковних чинників з русофільством та їх протидію переходу греко-католиків на православ'я. Під цим кутом зору досліджуються також різнопланові фактори, які спровокували розгортання кризової ситуації в середині Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) у роки Першої світової війни.

Намагаючись посилити контроль за політичними та міжконфесійними відносинами в Галичині, австрійський уряд напередодні війни вимагав від органів крайової адміністрації регулярних та детальних звітів щодо боротьби з русофільською пропагандою, одним із елементів якої вважалася протидія переходу греко-католиків на православ'я. Під тиском владних чинників у травні 1910 р. митрополит та львівський архієпископ Андрей Шептицький (1865–1944), станіславівський єпископ Григорій Комишин (1867–1947), перемишльський єпископ Костянтин Чехович (1847–1915) видали “Пасторський лист до всього греко-католицького духовенства”, в якому достатньо чітко окреслили заходи боротьби з православною агітацією в середині УГКЦ. Зокрема, на священників покладалося канонічне зобов'язання проводити просвітницьку роботу та змушувати парафіян перед від'їздом за межі держави присягати на довічну вірність УГКЦ. Крім цього, санкціонувалася зміна статутів місіонерських товариств Св. Сакраменту в напрямку запровадження для їх членів обов'язкової присяги на довічне дотримання католицьких догм. На деканів покладалася обов'язок повідомляти єпархіальні Ординаріати про випадки православної пропаганди, інформувати парафіяльні читальні про вихід нових брошур віростверджуючого змісту, а на парохів – регулярно подавати списки мирян, які перед виїздом до Америки присягнули на вірність УГКЦ та списки осіб, які на еміграції відступили від обряду або вже як православні повернулися на батьківщину⁴.

Перераховані в пасторському листі заходи мали невідкладний характер. Згідно з інформацією, викладеною у меморіалі командування крайової жандармерії “Російська небезпека на австрійському Східному кордоні” за червень 1910 р.,

⁴ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові), ф. 146 (Галицьке намісництво), оп. 6, спр. 1334, арк. 302–303.; ф. 358 (Шептицький Андрей Олександр), оп. 2, спр. 7, арк. 59–61.

ситуація в Галичині щодо православної пропаганди набувала загрозливого характеру. Зокрема, у Перемишльській єпархії перехід на православ'я підтримувала половина греко-католицьких священників (найбільше в повітах Ясло, Кросно, Горлиці⁵), у Львівській – третина (найбільше в повіті Бібрка, де розгорнув діяльність парох с. Борусів Андрій Яворський⁶, та в громадах Цілож, Конотопи, Ульвувек, Гордловиці, Скоморохи, Ільковичі, Барані Перетоки, Доброчин, Сілець, Приводів, Ліски, Костяшин, Снятин і Лучиці Сокальського повіту⁷). Загалом, у Львівській єпархії налічувалося близько 200 сіл, де 5–10 родин офіційно вийшли з греко-католицького обряду⁸. Лише у Станіславівській єпархії таких випадків майже не спостерігалось⁹. У Західній Галичині та на східних схилах Карпат майже всі громади лемків (близько 200 сіл) перейшли православ'я¹⁰.

Зміцнюючи зв'язки ієрархів УГКЦ з Австро-Угорщиною та Ватиканом, австрійський уряд наприкінці 1911 р. ініціював обрання митрополита А. Шептицького кардиналом¹¹, а з іншого боку – розпочав співпрацю з греко-католицькими владиками в напрямку усунення зі займаних посад парохів-відступників. Як правова підстава для здійснення таких заходів використовувався декрет Папи Пія VI *“Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis”* від 16 липня 1779 р., який містив норму про те, що священниками на території австрійської держави можуть бути лише її громадяни¹². Згідно австрійського законодавства проти парохів-відступників були порушені кримінальні справи за звинуваченням у державній зраді, внаслідок чого вони автоматично вибували з громадянства та втрачали парафію. Законом про паспорти від 1901 р. (§ 227) додатково обмежувались міждержавні подорожі духовенства, а саме: 1) духовним особам російського походження, які висвятилися в Росії, в'їзд на територію Австро-Угорщини був категорично заборонений; 2) термін перебування священника австрійського громадянства на території Росії не міг перевищувати 3-х місяців; 3) кожна духовна особа, яка претендувала на в'їзд у Росію, повинна була спочатку одержати відповідний дозвіл оберпрокурора Синоду та у письмовій формі відмовитися від збору пожертв на її території¹³.

⁵ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1346, арк. 787.

⁶ Там само.

⁷ Там само. Арк. 791.

⁸ Österreichisches Staatsarchiv (далі – ÖStA), Haus- und Hof Staatsarchiv (далі – HHStA), Politisches Archiv (далі – PA) I, XL Interna, Liasse XLV/9(1914): Russophile Propaganda in Galizien und Bukowina, Karton 224, Z. 727, indiziert am 30. November 1914.

⁹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1339, арк. 907.

¹⁰ ÖStA, HHStA, PA I, XL Interna, Liasse XLV/9(1914), K. 224. Ohne Zahl. Bedeutung des ukrainischen Problems in Galizien für die allgemeine äußere Politik, vom 2. April 1914.

¹¹ Weinzierl-Fischer E. Die letzten Ernennungen österreich-ungarischer Kardinal // Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. Graz–Wien–Köln, 1965. S. 412.

¹² ÖStA, HHStA, PA I, XL Interna, Liasse XLV/9(1914), K. 224, Z. 1. B., indiziert am 16. Februar 1914.

¹³ Ibid.

Рішучі заходи австрійського уряду виглядали виправданими та своєчасними, оскільки представники російських духовних навчальних закладів проводили активну агітацію серед галицької молоді, пропонуючи безкоштовну освіту та проживання в Росії. Чи не в кожній духовній семінарії налічувалось по 12–20 слухачів з Галичини, яких Російська Православна Церква у майбутньому планувала використати як місіонерів¹⁴. Відомі випадки, коли такий план успішно спрацьовував. Так, за підтримки деяких членів митрополичої капітули кільком випускникам Житомирської духовної семінарії вдалося розпочати пастирську діяльність у Галичині, зокрема Максиму Сандовичу – в парафії с. Граб'є повіту Ясло, Івану Іллечку – в парафії с. Цілож Сокальського повіту¹⁵. Парафії одержали також висвячені в православ'ї священники Гнат Гудима в с. Залуччя Снятинського повіту, Кипріан Цимбала в с. Лядське Золочівського повіту та Іван Соловій у с. Довге Горлицького повіту¹⁶. Проти згаданих священників порушили кримінальні справи за ведення православної пропаганди. Намагаючись на майбутнє уникати таких прорахунків, австрійський уряд вимагав від греко-католицьких владик здійснювати призначення парохів лише після узгодження їх кандидатур із галицьким намісництвом¹⁷.

Австрійська влада переслідувала не лише священників-відступників, а й постійно спонукала єпископів очолити боротьбу з русофільською ідеологією серед греко-католицького кліру. Відомо, що декілька членів митрополичої консисторії та капітули вважалися симпатиками русофільства, а саме: архипривітер та інфулят Андрій Білецький, який за відсутності митрополита здійснював керівництво Львівською архієпархією, крилошанин львівської капітули Олександр Бачинський, кустош львівської капітули Антоній Петрушевич, парохі львівських храмів Мартин Пакіз, Гаврило Кришановський. Вони впливали на призначення деканів та радників консисторії, священників та вікаріїв храмів Львова, надаючи при цьому перевагу духовенству русофільського спрямування¹⁸.

Офіційна кількість справжніх прихильників русофільства серед кліру не була встановлена, а тому до Відня надходила суперечлива інформація на основі приватних підрахунків. Так, настоятель Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) о. Платонід Філас уважав, що станом на квітень 1914 р. у Галичині приблизно з 3000 греко-католицьких священників 800 осіб підтримують відступництво від обряду. Глава Християнсько-суспільної партії, придворний радник, експерт з питань обрядовості при галицькому намісництві Олександр Барвінський цю цифру

¹⁴ Ibid. O. Z. Bedeutung des ukrainischen Problems in Galizien für die allgemeine deutsche Politik, vom 2. April 1914.

¹⁵ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1347, арк. 51.

¹⁶ ЦStA, HHStA, PA I, XL Interna, Liasse XLV/9(1914), K. 224, Z. 727, indiziert am 30. November 1914.

¹⁷ Ibid. O. Z. Elaborat von Baron Andrian, vom 2. April 1914: Bedeutung des ukrainischen Problems in Galizien für die allgemeine deutsche Politik.

¹⁸ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1339, арк. 907.

зводив до третини, а голова української фракції австрійського парламенту Кость Левицький – до чверті від загальної кількості греко-католицького духовенства¹⁹. Остання інформація збігається з даними редакції газети “Руслан” про те, що чверть греко-католицького кліру передплачувала русофільську газету “Прикарпатская Русь”²⁰.

При цьому виникає питання, чи все русофільськи налаштоване греко-католицьке духовенство слід уважати відступниками та зрадниками? Очевидно, що політичні симпатії частини кліру до русофільства та перехід на православний обряд не можна трактувати як тотожні речі. Законодавство австрійської держави не передбачало кримінального переслідування за політичні погляди, у той час як юридична відповідальність могла наступати внаслідок конкретних дій, як наприклад, православної агітації серед населення, використання російських православних книг під час богослужіння, проведення несанкціонованих зборів громади чи літургій під відкритим небом тощо. У цьому контексті слід зазначити, що священники-русофіли у своїй більшості залишалися законслухняними громадянами та не наважувалися офіційно змінювати обряд, чим поставили би майбутнє своїх родин під загрозу. Австрійське законодавство однозначно трактувало злочином діяльність місіонерів-одинаків, які після відповідного вишколу в Росії, користуючись австрійським громадянством, здійснювали православну пропаганду в Галичині.

Напередодні війни австрійський уряд намагався не лише придушити локалізовані вогнища православної пропаганди в Галичині, а й за допомогою ієрархів остаточно викоринити русофільство в УГКЦ. Проте митрополит А. Шептицький особисто не підтримував радикальних заходів щодо масового усунення з посад священників русофільського спрямування, оскільки намагався не допустити розколу серед кліру. Він був прихильником поступових еволюційних змін чи радше створення якісно нових обставин, за яких частина духовенства сама повинна була свідомо відмовитися від русофільства. Митрополит трактував русофільство як імпортоване ззовні явище, прогножуючи його самостійне зникнення “через 15 чи 20 років [...], якщо не відбудеться інтервенція ззовні”²¹.

Такі твердження А. Шептицького не були безпідставними, зважаючи на тенденції, які спостерігалися в середовищі молодого покоління священників. Вдаючись до протестів, українофільські студенти Львівської греко-католицької семінарії вимагали відрахувати із навчального закладу 11 русофілів²². Зокрема,

¹⁹ ЦStA, HHStA, PA I, XL Interna, Liasse XLV / 9(1914), K. 224, O. Z. Elaborat von Baron Andrian, vom 2. April 1914.

²⁰ Ibid. Z. 16 B / P. Die schismatische Bewegung in unierten Clerus Galiziens, vom 25. Mai 1914. S. 702–706. (Die katholicischen Geistlichen als Abonnenten der “Przykarpatskaja Rus” // Ruslan. 92. vom 16 / 29.04.1914. S. 704–705).

²¹ ЦStA, HHStA, PA I, XL Interna, Liasse XLV / 9(1914), K. 224, O. Z. Elaborat von Baron Andrian, vom 2. April 1914.

²² ЦДІА України у м. Львові, ф. 358, оп. 1, спр. 103, арк. 10–11

14–16 квітня 1912 р. українофіли вдалися до голодування²³. Через їхні погрози розправитися з русофілами австрійська влада тимчасово закрила семінарію²⁴, а після відновлення її роботи в закладі практично було покинчено з русофільською агітацією. Навесні 1914 р. серед слухачів семінарії митрополит особисто нарахував заледве 6 студентів-русофілів²⁵.

Напередодні воєнного конфлікту з Росією влітку 1914 р. австрійські державні чинники через ватиканських достойників шукали можливість вплинути на греко-католицьких ієрархів з метою активізації їхньої боротьби з русофільством. Збираючи у Ватикані інформацію стосовно особи А. Шептицького, посол Австро-Угорщини в Римі барон Кастан Меррей фон Карос-Мере потрапив під вплив духовенства польського походження, яке нещадно критикувало митрополита за політичну заан'ажованість та відверту підтримку народовецького табору в українському русі, що вважалося неприпустимим для глави Церкви. У своєму звіті від 16 липня 1914 р. К. Меррей доповідав австро-угорському міністру закордонних справ графу Леопольду Берхтольду фон Ун'арешітцу про те, що: “Монсеньйор Шептицький, як людина та духовна особа, є так само шанований в Римі, як і в Галичині, але виглядає, що він є мало впливовим при Курії. З інших, безпосередньо не з ватиканських джерел*, маловпливовим почув я судження про монсеньйора Шептицького як про “ідеаліста”, при цьому спонтанно спадає на думку часто цитований вислів щодо методів премудрого єпископського правління: “*Sancti arent, sapientes doceant, prudentes regant*”²⁶.

Польські достойники виступали противниками відродження східного чернецтва під егідою УГКЦ, а тому не схвалювали спроби митрополита зміцнити існуючий орден ЧСВВ, заснувати Чин Святого Теодора Студита (ЧСТС), Чин Найсвятішого Ізбавителя (ЧНІ)**. З приводу цього у наступному звіті від 25 липня 1914 р. К. Меррей виклав сумніви асистента єзуїтського генерала для німецькомовних земель Володимира Ледуховського так: “Чи здатні принести по справжньому добрі плоди чужоземні насадження, які львівський архієпископ хоче імпортувати та на тамтешніх територіях акліматизувати”²⁷? Розбудовуючи

²³ Allgemeines Verwaltungsarchiv (далі – AVA), Ministerium des Innern, Prdsidiale (далі – MI, Prds.), Faszikel 22/Galizien, Jahre 1912–1913, K. 2115, Z. 6778.

²⁴ ЦДІА України у м. Львові, ф. 358, оп. 1, спр. 103, арк. 9.

²⁵ ЦStA, HHStA, PA I, XL Interna, Liasse XLV / 9(1914), K. 224, O. Z. Elaborat von Baron Andrian, vom 2. April 1914.

* З польських джерел.

* *Святі засівають, мудреці навчають, негідники керують (лат.).*

²⁶ ЦStA, HHStA, PA I, XL Interna, Liasse XLV/9 (1914), K. 224, Z. 29–D. / P. vom 16. Juli 1914.

** У 1904 р. А. Шептицький утворив ЧСТС, який діяв на засадах колишніх статутів Київської лаври та ордену бенедиктинів з Монте Кассіно. Вражений активною місіонерською діяльністю бельгійських редемптористів серед українських емігрантів під час візиту в 1910 р. до Канади, А. Шептицький домігся згоди Провінціала редемптористів у Бельгії утворити східну гілку ордену, яка одержала назву ЧНІ.

²⁷ ЦStA, HHStA, PA I, XL Interna, Liasse XLV / 9(1914), K. 224, O. Z. , indiziert am 21. August 1914.

існуючий та створюючи нові монаші чини, А. Шептицький прагнув зміцнити церковну структуру УГКЦ, покращити фахову підготовку душпастирів, поглибити роль Церкви як морального авторитета серед віруючих, що також можна розглядати в контексті заходів боротьби з русофільством та відступництвом від обряду.

Проте у реформаторській діяльності митрополита австрійська влада не розгледіла бажаних для держави заходів, а тому продовжувала осуджувати його за толерантне ставлення до священників-русофілів. На цьому ґрунті у віденських дипломатичних колах сформувалася хибна думка про те, що “[...] Граф Шептицький переважно покладається на один напрямок, особливо на молоде москалофільськи [*moskalophil*] налаштоване духовенство, яке за переконанням є католицьким, та мріє повернути на католицизм усю Росію [...]”²⁸. З іншого боку, митрополита називали “шефом офіційного русинського патріотизму”, вважали залежним від українофільських політичних кіл, критикували за те, що він не може від них дистанціюватися та вільно виступити справжнім рушієм чи радше ініціатором чисток у середовищі греко-католицького духовенства²⁹.

На тлі різнопланової та суперечливої інформації про митрополита більш схвальні відгуки у Ватикані здобув станіславський єпископ Г. Хомишин, який залишався політично індиферентним та неодноразово демонстрував превалювання християнських цінностей над національними інтересами. У ватиканських кулуарах польське духовенство характеризувало владику так: “Монсенйор Хомишин [...] у політичному відношенні є не такий пристрасний як монсенйор Шептицький [...]”, хоча він теж не підтримував чисток серед греко-католицького духовенства³⁰. В українофільському середовищі єпископ набув реноме опозиціонера та ультраклерикала³¹ через заборону духовенству станіславської єпархії передплачувати партійний орган УНДП – газету “Діло”³², а також завдяки вимозі бойкотувати будь-які інші національно-демократичні або радикальні видання та заходи³³.

Поширення русофільської ідеології в середовищі греко-католицького духовенства в Галичині та високий рівень його політизації викликали занепокоєння Святого Престолу. Зокрема, К. Меррей у звіті до міністерства закордонних справ від 16 липня 1914 р., характеризуючи ставлення наближених до Папи кардиналів щодо православної пропаганди в Галичині, вказував на занепокоєння достойників з приводу загрозливої ситуації стосовно збереження Унії на сході Австро-Угорщини. Державний секретар Ватикану кардинал П’єтро Гаспаррі висловив

²⁸ Ibid. O. Z. Elaborat von Baron Andrian, vom 2. April 1914.

²⁹ ЦСтА, ННСтА, РА I, XL Interna, Liasse XLV/9 (1914), К. 224, З. 29–D. / P.

³⁰ Ibid.

³¹ Див.: Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. С. 39.

³² ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1346, арк. 779.

³³ Там само. Арк. 782.

припущення про те, що “одного ранку всі русофіли виявлять бажання перейти на православний обряд”³⁴. Його застереження підтримували декан Святої кардинальської колегії кардинал Серафін Ваннутеллі та запеклий поборник Унії монсенйор Ієронім Роллері Секріно.

Згідно з твердженням довіреної особи австро-угорського посла у Ватикані кардинала С. Ваннутеллі, Папа Пій Х (1903–1914) не мав чіткої уяви про міжнаціональні та міжконфесійні відносини у Східній Європі. Він не прагнув розширення впливу Католицької Церкви на цих територіях чи залучення інших православних народів до Унії, оскільки це виглядало дуже проблематично, зважаючи на загострення протистояння між Антантою та Троїстим союзом. Ставлення Пія Х до об’єднаної діалогу між західною та східною гілкою християнства було прохолодним і детермінувалося його боротьбою з модерністськими тенденціями в самій Церкві³⁵. Проте він схилився до думки про те, що православні, які переходять на догми католицизму, повинні залишатися в східному обряді та дотримуватися своїх традицій. Розвиток Католицької Церкви Святий Отець убачав у ліквідації модерних впроваджень, які вкоренилися в латинському обряді, в інтенсифікації внутрішнього релігійного життя, запровадженні суворо регламентованої церковної організації та розширенні душпастирської діяльності³⁶.

Зважаючи на такі настрої у Ватикані, кардинал С. Ваннутеллі наважився висловити австро-угорському послові особисте припущення щодо можливого розвитку ситуації на східних окраїнах Австро-Угорщини такого змісту:

Якщо навернені схизматики будуть доставлені Церкві як дозрілий плід, то Пій Х прийме їх з радістю. Оскільки немає багато часу на процес дозрівання, то Святий Отець довго не вагатиметься у своєму рішенні. Він особисто не вбачає жодної небезпеки у стрімкому зростанні впливу українського елемента за умови, якщо цей елемент, принаймні більша його частина, ще перебуватиме під габсбур’ським скіпетром³⁷.

Співзвучні ідеї щодо майбутнього України під протекторатом Габсбур’ів розвинув А. Шептицький у своїй “*Pro memoria*” від 15 серпня 1914 р., скерованій до австрійського уряду. Формулюючи першочергові завдання австрійської політики на захоплених союзниками українських територіях у майбутньому, він пропонував здійснити негайну реорганізацію існуючих військових структур, реформувати правову систему та церковні відносини. Зокрема, митрополит наполягав на створенні єдиної Української Церкви, усуненні з посад усіх єпископів

³⁴ ЦStA, HHStA, PA I, XL Interna, Liasse XLV/9 (1914), K. 224, Z. 29–D. / P.

³⁵ Див.: Гентош Л. Ватикан і виклики модерності: східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923) / Л. Гентош. Львів, 2006. С.182–183.

³⁶ ЦStA, HHStA, PA I, XL Interna, Liasse XLV/9 (1914), K. 224, Z. 29–D. / P.

³⁷ Ibid.

російського походження, заміні їх проукраїнськими та проавстрійськими ієрархами, на забороні молитви за царя чи імператора тощо. Він вважав, що після апробації відповідних розпоряджень у Відні та Ватикані

“Митрополит галицький (“і всієї України”) зміг би все це декретувати, що відповідно до принципів східної церкви та традицій Митрополії було б природним та легальним [...]. Канонічні підстави таких дій є прийнятними для католицької сторони, для православно-східної сторони вони є легально-логічними та самі по собі зрозумілими [...]. Східний обряд Церкви взагалі не змінюватиметься. Східний обряд повинен бути добросовісно збережений та докорінно очищений від московітських впливів”³⁸.

Розвиваючи ідею зміцнення авторитету УГКЦ у Східній Європі, у меморіалі невстановленого автора “Українська католицька церква в Галичині як фактор впливів Австро-Угорщини на народи грецького обряду та їхні потреби”^{*} детальніше об’рунтувалася доцільність прилучення українського православного населення до католицької пастви. У цьому контексті підкреслювалася вирішальна роль австрійського фактора, діяльність якого повинна виявлятися в повсякденних турботах про об’єднання “східних церков з католицькою церквою, а також про поширення впливів австрійської держави, в чиїх кордонах розвивається українська церква, на народи Росії, Балкан та Азії”³⁹. Одночасно зазначалась унікальність історичної ролі УГКЦ, чим автор об’рунтував потребу її організаційного зміцнення та розбудови структури. На його думку, потрібно було створити відповідне правове під’рунтя щодо місійної діяльності серед православних українців Наддніпрянщини, запобігати латинізаційним процесам, приєднати до Галицької-Подільської митрополії всі греко-католицькі громади Угорщини та Хорватії, саму Митрополію перетворити на Патріархат, а патріарху надати право висвячувати єпископів-суфраганів. У меморіалі висувалася вимога забезпечити належне “виховання кліру та їхнього наукової вишколу”, надавати матеріальну допомогу ЧСВВ для закладення нових монастирів та облаштування духовних семінарій, подбати про створення окремого представництва Отців Василіан у Римі та Палестині⁴⁰.

Проте в перші місяці війни масштабні поразки австро-угорської армії на Східному фронті відсунули згадані плани на далеку та практично нездійсненну перспективу. Військові чинники та галицька адміністрація списували свої невдачі на “зраду” українського населення Галичини та Буковини. Польська влада краю часто трактувала українців як ворожий до держави русофільськи налаштований

³⁸ ЦStA, HHStA, PA I, Bd. 523, Liasse XLVII / 11: Speziell über das ukrainische Problem. Promemoria. S. 104.

^{*} Ймовірно, що документ був укладений ченцями ЧСВВ.

³⁹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 527 (Греко-католицький генеральний вікаріат, м. Відень), оп. 1, спр. 13, арк. 2.

⁴⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 527, оп. 1, спр. 13, арк. 7–13.

елемент, який заповзято дотримується східного обряду, юліанського календаря та кирилиці. А це, на думку керівних військових кіл, могло ментально та духовно єднати їх з Російською імперією⁴¹.

Наприкінці серпня 1914 р. подібними твердженнями об'рунтовувались політичні підстави масових арештів не тільки українських селян, а й греко-католицьких священиків, більшість яких підозрювались у симпатіях до православ'я та русофільства. Про масштаби арештів свідчать дані президії штирійського намісництва, згідно з якими на початку листопада 1914 р. у таборах Талер'оф (Штирія) налічувалося близько 5700, у Терезієнштадті (Богемія) – 890, Шварці (Тіроль) – 40, Куфштайні (Тіроль) – 50, у таборах Верхньої та Нижньої Австрії – загалом 20 “інтернованих русофілів”⁴².

На захист греко-католицьких священиків виступило створене в жовтні 1914 р. клерикальне товариство у Відні, яке першим звернулося до центральних органів влади з протестом щодо невиправданого звинувачення духовенства у державній зраді та русофільстві⁴³. Згодом подібні письмові заяви склали політичне об'єднання – Головна Українська Рада, українські парламентські та сеймові послы, а також ряд українських громадських організацій.

Численні скарги до австрійського уряду та реванш австро-угорської армії під час зимової кампанії 1914–1915 рр. спонукали військових чинників переглянути дискримінаційне ставлення до українського населення Галичини та Буковини. На початку листопада 1914 р. в австрійських намісництвах розпочали роботу спеціальні комісії, які створювались для розгляду справ стосовно поспіхом арештованих осіб. Внаслідок об'єктивно проведеного дізнання, комісії часто виносили рішення про реабілітацію безпідставно ув'язнених українців.

Проте масові арешти греко-католицького духовенства, що в серпні – вересні 1914 р. здійснювались австрійськими військовими чинниками, не завдали такої шкоди УГКЦ, як заходи російської влади під час першої окупації Галичини, яка тривала з вересня 1914 р. по червень 1915 р. включно. Протестуючи проти втручання російського православного духовенства у внутрішні справи Церкви та змушування греко-католицького населення переходити на православ'я, член митрополичої капітули у Львові о. Тит Войнаровський, єпископський генеральний вікарій українських католицьких епархій Львова та Перемишля о. П. Філас та почесний член Перемишльської капітули о. Кипріан Хотинецький у “Меморандумі українського католицького духовенства” від 24 березня 1915 р. вимагали від австрійської влади “вжити відповідні кроки та заходи” для повернення з

⁴¹ Див.: ЦStA, Kriegsarchiv (далі – КА), Milatdrkanzlei Seiner Majestdt (далі – MKSM), F. 69-8 / 9-3 de 1914. (Die russische Propaganda und ihre politischen Gunner in Galizien. Wien, September 1914. S. 1–30.; F. 28-3 / 2 de 1915. *Cehelskyj L. Die Wahrheit iber den Verrat in Ostgalizien.* (Promemoria, vom 6. Jduner 1915.). S. 2–18).

⁴² Талергофській альманахъ. Памятная книга австрійскихъ жестокостей, изувѣрств и насилій надъ карпато-русскимъ народомъ во время всемирной войны 1914–1917 гг. Львовъ, 1932. Вып. 4, Ч. II. С. 138.

російського полону митрополита А. Шептицького, якого 19 вересня 1914 р. вивезли зі Львова, а також звільнення безпідставно арештованих та інтернованих греко-католицьких священників, усунення перешкод для повернення їх додому. При цьому церковні достойники постійно наголошували на тому, що греко-католицьке духовенство залишається “безумовно вірним та відданим Габсбурзькій династії”, а всі священники є “лояльними австрійськими патріотами”⁴⁴.

Оскільки навесні 1915 р. повернення в Галичину колишніх інтернованих відбувалося лише на підставі персоніфікованих дозволів, одержаних від Вищого командування армії, то представники української інтелігенції були змушені знаходити прихисток не тільки в місцях тимчасового утримання, як Вольфсберґ у Каринтії чи Брук на р. Ляйті, а й у Відні⁴⁵. Демонструючи свою лояльність до австрійської держави, колишні арештанти неодноразово декларували свою відданість династії, патріотизм та готовність боротися проти спільного ворога разом з населенням усіх австрійських земель. Подібні заяви вимагали практичних доказів, а тому клерикали, що гуртувалася довкола Греко-католицького вікаріату у Відні, досить швидко перетворилася на поборників запровадження григоріанського календаря у церковне життя українців.

Так, 15 квітня 1915 р. Репрезентація українських католицьких священників-емігрантів у Відні одногосно ухвалила підтримати перехід УГКЦ на новий календар, але при цьому “не віддавати справи в руки світських людей [...]”. Учасники зборів чітко усвідомлювали існуючі перешкоди у реалізації такого рішення: “Наш народ є консервативний [...], уважав-би проте зміну календаря за замах на свої церковні святощі і народню окремішність” та “заміна календаря була-би промахом проти нашої традиції і паралізувала проте нашу місію в наверненню сходу”⁴⁶. Але, зважаючи на політичну доцільність, аргументи на користь реформи видавалися священникам-емігрантам переконливішими: “Через зміну календаря ми як-раз зазначимо нашу відрубність церковну від схизми і політичну від Росії”⁴⁷.

Учасники зборів уважали, що і без скликання Синоду, єпископський Генеральний вікаріат Львівської та Перемишльської єпархій має достатньо повноважень для того, щоб ухвалити рішення про тимчасове запровадження григоріанського календаря в межах Галицької митрополії. Священники-емігранти виправдовували навіть такий безпрецедентний крок, оскільки вбачали в ньому дієвий засіб протидії переходу греко-католиків на православ'я, особливо за умов російської окупації Галичини.

⁴³ ЦДІА України у м. Львові, ф. 527, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

⁴⁴ Там само. Ф. 527, оп. 1, спр. 1, арк. 1–6.

⁴⁵ ЦStA, AVA, M.I., PgdS., F. 19 / 3 de 1915, Z. 10491.

⁴⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 527, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

⁴⁷ Там само. Арк. 3.

Проте проблема рецепції григоріанського календаря розділила українське суспільство на непримиренних прихильників та противників реформи. Незважаючи на критику українським політичним проводом, 15 лютого 1916 р. Г. Хомишин самостійно, без узгодження церковними інституціями та з іншими ієрархами, наважився оприлюднити пасторський лист “О післанництві українського народу в католицькій Церкві”⁴⁸, у якому повідомлялося про запровадження з 25 березня 1916 р. у Станіславівській єпархії григоріанського календаря та усунення в такий спосіб розбіжності між старим та новим стилями в 13 днів⁴⁸. Своє рішення владика об’рунтував так: “Сим актом бажав я піднести прапор католицької церкви в нашій народі, хотів звернути увагу на високу ідею, яку маємо сповнити, а разом дати притоку до скристалізованя у нас не тільки справи віри і католицької церкви, але також і справи народної”⁴⁹.

Розкол української громадськості Галичини, спричинений поспішними діями Г. Хомишина, значно поглиблювали австро-угорські державні чинники, а саме військові кола, які були дуже зацікавлені в швидкому здійсненні календарної реформи. Ще на початку війни Вище командування армії виступило ініціатором ліквідації у війську часової різниці між двома календарними стилями та запропонувало уніфікувати релігійні свята УГКЦ з циклом святкувань Католицької Церкви, оскільки для військовослужбовців обох обрядів це об’єднало би святкові дні. Тому 29 лютого 1916 р. Вище командування армії схвально підтримало дії станіславівського владика та наказало галицькому намісникові генералу піхоти Герману фон Колярду, посада якого на час воєнних дій передбачала одночасне здійснення військової та цивільної влади у краї, офіційно звернутись до вікаріатів Перемишльської та Львівської єпархій з проханням здійснити рецепцію календаря на ввіреній їм території⁵⁰.

Оскільки політичні рішення загальнодержавної ваги в роки війни відпрацьовувалися в Міністерстві закордонних справ, то Міністерство війни негайно повідомило згадане відомство про своє бачення справи. Військові трактували рецепцію нового календаря на сході імперії як захід державної ваги, який міг припинити перехід греко-католиків на православ’я, перетворитися на дієвий метод боротьби з русофільською ідеологією, а також по справжньому засвідчити лояльність духовенства УГКЦ та віруючих до австрійської державності.

* Необхідність реформи календаря та своє бачення напрямків розвитку УГКЦ владика об’рунтував у трьох Пастирських посланнях: “О подвигах за добрі і святі справи”, “О післанництві українського народу в католицькій Церкві”, “О послуші канонічнім”.

⁴⁸ Див.: Послання Пастирське Григорія Хомишина Єпископа Станіславівського до Духовенства і Вірних своєї Єпархії о післанництві українського народу в католицькій Церкві. Станіславів, 1916.

⁴⁹ Діло. 1916. 17 мая.

⁵⁰ ЦStA, KA, K. u. k. Kriegsministerium, Prdsialregistratur (далі – КМ, Prds.), F. 52–11/2 J. / 1916.

Підтримавши позицію міністерства війни, 13 березня 1916 р. новий міністр закордонних справ барон Стефан (Іштван) Буріан фон Раєч скерував австрійському міністру освіти та віросповідань, колишньому професору канонічного права Віденського університету Максу Гуссареку фон Генляйну записку під грифом “суворо конфіденційно”, в якій йшлося про те, що “Міністерство закордонних справ може зі свого становища тільки схвально вітати [...] запровадження григоріанського календаря; звичайно, було б дуже бажано, якщо реформа не обмежилася б лише Станіславівською єпархією, а також одночасно, по можливості, була запроваджена в обох інших греко-уніатських дієцезіях Галичини”⁵¹. С. Буріан рекомендував міністру ознайомити з текстом записки владика Г. Хомишина, президію Загальної Української Ради (ЗУР), галицького намісника для того, щоб підкреслити особливий державний інтерес у цій справі.

Активна зацікавленість щодо проведення календарної реформи, яку демонстрували Міністерство закордонних справ та особисто М. Гуссарек, занепокоїла ЗУР. Тому члени її президії К. Левицький та Микола Василько 19–20 березня 1916 р. під час візиту до ставки верховного командування армії в Тешені (Цешені) висловили фельдмаршалу ерцгерцогу Фрідріху та шефу генерального штабу генерал-майору Францу Конраду фон Гетцендорфу протест української громадськості щодо запровадження григоріанського календаря⁵². При цьому К. Левицький звинуватив Вище командування армії в прагненні реалізувати реформу насильницькими методами без врахування думки українського загалу, навів аргументи щодо шкідливості такого кроку для українського національного питання на даному етапі війни⁵³. Українські представники трактували рішення владика Г. Хомишина як шкідливе, оскільки нове завдання Церкви вбачали в роботі з православним населенням Холмщини, Підляшшя, Волині, наріжними каменями якої вважалися непорушність традицій східного обряду та збереження юліанського календаря.

Офіційний Відень, хоч і не розраховував на рішучий опір українського політикуму, але при цьому чітко усвідомлював наявність певних юридичних перешкод для негайного здійснення реформи. Ситуація значно ускладнювалась відсутністю митрополита А. Шептицького, який за рішенням російського Синоду перебував у “духовній тюрмі” в Спасо-Єфиміївському монастирі в Суздалі⁵⁴. За таких обставин єдиним легітимним єпископом був Г. Хомишин. Незважаючи

⁵¹ Ibid. HHStA, PA I, Bd. 251, Interna LXXIII: Kalenderreform (Einführung des gregorianischen Kalenders in den griechisch-katholischen Diözesen Österreich-Ungarns), 1916, Z. 1416 ad 1916.

⁵² Діло. 1916. 23 марта.; Вісти // Вістник Союза Визволення України. Відень, 1916. 2 квітня. С. 229.; Кривавого року. Віденський ілюстрований альманах на 1917 рік. Зладив Я. Весоловський. Відень, 1917. С. 25.

⁵³ ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4, спр. 447, арк. 7.

⁵⁴ *Весоловський Я.* Митрополит Андрій Шептицький в духовній тюрмі / Я. Весоловський // Вістник Союза Визволення України. Відень, 1916. 8 жовтня. С. 649–650.

на обмежену компетенцію львівського та перемишльського вікаріїв*, військові мали намір спонукати їх самостійно ініціювати запровадження календарної реформи. А потім просити Святий Престол через Апостольську нунціатуру у Відні санкціонувати таке нововведення у ввірених їм єпархіях *post factum*, без відповідних ухвал Синоду УГКЦ.

Розробивши алгоритм реалізації реформи, 18 березня 1916 р. Міністерство війни ознайомило з ним міністра закордонних справ. Відповідно до плану, галицький намісник повинен був ще раз негайно “вплинути на греко-католицький вікаріат у Перемишлі для того, щоб цього церковного року з боку церковних органів хоча б тимчасово був запроваджений згаданий захід також у Львівській та Перемишльській греко-католицьких дієцезіях [...]”⁵⁵. На вимогу загальноімперського Міністерства війни та австрійського Міністерства освіти та віросповідань Г. Колярд звернувся 18 березня 1916 р. до Генерального вікаріату у Львові та Капітульного вікаріату в Перемишлі з вимогою підтримати календарну реформу⁵⁶.

Зі свого боку, міністр закордонних справ уповноважив міністра освіти та віросповідань особисто зайнятися питанням реформи. Активно долучившись до справи, М. Гуссарек 18 березня 1916 р. переконав С. Буріана розгорнути дипломатичну акцію сприяння календарній реформі. Своє бачення справи М. Гуссарек, як фахівець з канонічного права, викладав так:

“Оскільки цей захід ще у мирний час неодноразово відображав господарські, а тепер особливо актуальні військові потреби, то він відповідає усталеній точці зору щодо майбутніх нововведень на сході Галичини, тим більше, що ініціатива календарної реформи виходить з церковного боку [...]. Я смію припускати, що Святий Престол не виступить проти запровадження григоріанського календаря, яке ініціювали б окремі керівні органи єпархій. З іншого боку, не слід недооцінювати те, що тимчасовий захід, який стосується Львівської та Перемишльської дієцезій, вимагає вагомої преюдиції для дефінітивного врегулювання питання на відповідних територіях, а тому церковні керівні органи цих дієцезій, які діють на основі *sede impedita*** , точніше *sede vacante**** , повинні з вдячністю приєднатися до заходів станіславівського єпископа”⁵⁷.

Зважаючи на невідкладність справи, до запланованої акції міністр закордонних справ залучив високо фахових дипломатів, зокрема секретаря канцелярії міністерства закордонних справ барона Александра Музуліна де Комірже,

* У період відсутності митрополита А. Шептицького та внаслідок смерті перемишльського єпископа К. Чеховича в 1915 р. Львівською архієпархією та Перемишльською дієцезією тимчасово управляли вікарії, які не мали належної повноти влади.

⁵⁵ ЦStA, HHStA, PA I, Bd. 251, Interna LXXIII, Z. 1089 / К. у. М.

⁵⁶ Ibid. КА, КМ, Ргдс., F. 52–11/2 J. / 1916.

** Посада з правовими обмеженнями (лат.).

*** Вакантна посада (лат.).

⁵⁷ ЦStA, HHStA, PA I, Bd. 251, Interna LXXIII, Z. 1089 / К. у. М.

колишніх австро-угорських представників у Римі посла барона Карла фон Маччіо та посланника Генриха По'ачера, здібних дипломатів-початківців графа Яна (Яноша) Фор'ача фон Гумеса-Гача та Стефана (Іштвана) фон У'рона. Інтереси союзника представляв колишній посол Німецької імперії в Римі барон Людвік фон Флотов.

Залучення до справи висококласних кадрів пояснювалося тим, що паралельно з лобіюванням у Ватикані справи календарної реформи дипломати центральних держав шукали можливості для початку мирних переговорів з країнами Антанти через посередництво Папи Бенедикта XV (1914–1922). Проте реалізація таких планів ускладнювалася відсутністю в Римі дипломатичних представництв Австро-Угорщини та Німеччини, які були відкриті в квітні 1915 р. внаслідок виходу Італії з Троїстого союзу. За цих умов роль посередників між Ватиканом та Австро-Угорщиною виконували апостольські нунції у Відні кардинал Раффаель Скапінеллі ді Ле'ві'но (1912–1916) та його наступник кардинал Теодор Вальфреді Бонцо (1916–1919)⁵⁸, також до переговорів залучалися Апостольські нунціатури в Берні та Мюнхені⁵⁹.

На міждержавному рівні активне обговорення справи рецепції григоріанського календаря розпочалося 27 березня 1916 р. зі звернення уповноваженого австро-угорського міністерства закордонних справ барона Йозефа ді Паулі фон Тройгайма до австро-угорського посла в Берні графа Фердинанда Палффі. У листі містилася чітка вказівка: під час переговорів з церковними достойниками “знайти такі акценти”, які б справили потрібне враження на представника Ватикану в Берні архієпископа Франческо Марчетті-Сельваджіані, а потім через його посередництво одержати згоду Римської курії санкціонувати календарну реформу в греко-католицьких єпархіях Галичини. Спираючись на М. Гуссарєкове трактування обставин справи, Й. ді Паулі виклав кардиналу суть правової колізії так: Львівська та Перемишльська дієцезії “управляються *sede vacante* вікаріями, чий повноваження та компетенція у канонічному відношенні є обмеженими у порівнянні з юрисдикцією повноправного єпископа *sede plenu*”, а тому вікарії є не готові захистити своєю відповідальністю цей значимий захід (або лише його тимчасову реалізацію), а точніше їхні дії будуть визнані неправомірними”⁶⁰.

⁵⁸ *Squicciarini D.* Die Apostolische Nuntien in Wien von 1529–2000 // Österreich und der Heilige Stuhl im 19. und 20. Jahrhundert / D. Squicciarini / Veröffentlichungen des internationalen Forschungszentrums für Grundlagenforschungen der Wissenschaften, Salzburg, Neue Folge, 78 / Paarkammer H., Rinnerthaler A. (Hrsg.). Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien, 2001. S. 29.

⁵⁹ *Brenner A. G.* Der Vatikan und die Friedensbemühungen Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg – Papst Benedikt XV und Kaiser Karl I / A. G. Brenner. Schwadorf bei Wien, 1990. S. 12–13.

* На займаній посаді (лат.).

⁶⁰ ЦStA, HHStA, PA I, Bd. 251, Interna LXXIII, Z. 1416 ad 1916.

Виконуючи згадане доручення, 8 квітня 1916 р. Ф. Палффі з Берна телеграфом повідомляв у Відень новину про те, що кардинал “Мархетті є переконаний у тому, що Святий Престол симпатизує рецепції календаря та винесе бажане рішення у тому випадку, якщо у питанні не бракуватиме ініціативи [...], якщо дипломатичним шляхом буде здійснений поштовх”⁶¹. Він запропонував два варіанти подолання існуючої правової колізії: 1) ініціювати реформу може сама Римська курія, виславши відповідний запит до Львівського та Перемишльського вікаріатів, але при цьому вирішення справи затягнеться щонайменше на місяць; 2) набагато швидше можна досягнути результату, коли самі вікарії визнають доцільність рішення станіславівського єпископа та самостійно запровадять григоріанський календар у своїх дієцезіях, після чого звернуться до Апостольського Престолу з проханням санкціонувати таке нововведення.

Намагаючись забезпечити успішність багаторівневих переговорів, австро-угорський посол у Берні Ф. Палффі спробував “спрясти з Ватиканом нитки, які зв’язували б на пряму з Папою”⁶². У якості посередника він задіяв наближеного до Святого Отця монсенйора Рудольфа Герлаха, якого у ватиканських колах вважали прихильником Австро-Угорщини⁶³. Посол переконував своїх довірених осіб у Ватикані негайно інспірувати звернення керівників греко-католицьких єпархій Галичини до Святого Престолу з проханням санкціонувати запровадження григоріанського календаря⁶⁴. Проте, не погоджуючись із насильницькими методами здійснення реформи, найвищі церковні достойники помітно зволікали з прийняттям відповідних рішень.

Вочевидь, справа навмисно затягувалася як Святим Престолом, так і вищим греко-католицьким кліром. Папська курія самостійно не поспішала ініціювати відповідний запит до Львівського та Перемишльського вікаріатів. З іншого боку, від галицьких вікаріатів до Ватикану також не надходило прохань санкціонувати реформу. Усвідомлюючи безвихідь, Ф. Палффі 1 травня 1916 р. інформував відповідального за переговори щодо календарної реформи в Міністерстві закордонних справ А. Музуліна про те, що у Ватикані “настрої є хиткі, тому я не можу гарантувати, що впродовж тривалого часу в Римі зберігатиметься така ж зручна ситуація”⁶⁵. Зважаючи на непередбачувані обставини, 11 травня 1916 р. А. Музулін був змушений доповідати С. Буріану про те, що запровадження григоріанського календаря наштовхнулося на пасивний опір церковних ієрархів⁶⁶.

⁶¹ Ibid. Telegramm N. 3948.

⁶² Ibid. O. Z. An Seiner Hochwohlgebohrenen Freiherrn Musulin de Comirje, k.u.k. Gesandten. Bern, den 1. Mai 1916.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ ЦStA, HHStA, PA I, Bd. 251, Interna LXXIII, O. Z. Bern, am 1. Mai 1916.

⁶⁶ Ibid, KA, KM, Prds., F. 52–11/2 J. / 1916.

Наявність тиску на вікаріїв з боку австрійської влади підтверджував у своєму звіті від 1919 р. член митрополичої консисторії А. Білецький⁶⁷, який упродовж 1914–1917 рр. відповідав за діловодство Львівської архієпархії. Саму реформу мітрат кваліфікував як “спробу нищення української народності”, а обставини справи описував так:

До [...] запровадження григоріанського календаря стреміло австрійське правительство і жадало через намісників Колярда, Ділера, Гуйна і міністра просвіти др. Гуссарека, щоби я згодився на се. В тій цілі хотіла наперед найвисша військова команда (*Armeeoberkommando**) запровадити сей календар для всіх наших греко-католиків, котрі служили при війську. Вже навіть виготовлений був проєкт писемний розпорядження зі сторони *Armeeoberkommando*. Я, довідавшись о тім проєкті у Відни, відніс ся письмово до Св. Ап. Престола з прошенем і інструкцію як маю я в тій справі поступати. Повернувши з Відня до Львова, одержав я від військового єписопа Беліка письмо, в котрім було виражено, що найвисша військова команда (АОК), наміряє для військових греко-католиків запровадити григоріанський календар, а zarazом чекають моєї згоди. Я, маючи на руках письмо митрополита, що на запроваджене григоріанського календаря не годиться, відповів я єпископови Белікови, що на запроваджене сего календаря через АОК не годжуся, бо о рішене тої справи віднісся до Св. Ап. Престола. Той самий мотив навів я також міністрови Гуссарекови при догожаданю на мою згоду, а він відповів мені, що також віднесе ся в тій справі запровадження григор. календаря до Св. Ап. Престола⁶⁸.

Зважаючи на опір української політичної еліти, а також на недостатні канонічні підстави для прийняття доленосних для УГКЦ рішень, позиція Львівського та Перемишльського вікаріатів у справі календарної реформи залишилась непохитною, що взагалі унеможливило запровадження григоріанського календаря.

Місія австро-угорської дипломатії у Ватикані стосовно початку мирних переговорів виявилася успішнішою, ніж справа календарної реформи. Австро-Угорщина користувалася прихильним ставленням Святого Престолу до себе, як до держави, що вважалася оплотом Католицької Церкви у Центральній та Південно-Східній Європі. Дипломати центральних держав прагнули схилити на свій бік Бенедикта XV, моральний та наднаціональний авторитет якого вважався незаперечним, з метою переконати Ватикан ініціювати мирні переговори з Антантою. Як аргументи у цьому відношенні розглядалися неодноразові заклики Святого Отця до ворогуючих сторін щодо негайного припинення війни, вимоги дотримання прав людини, зменшення жертв серед цивільного населення, організація допомоги Католицької Церкви нужденним військовополоненим та біженцям тощо⁶⁹.

⁶⁷ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1339, арк. 907.

* Вище командування армії.

⁶⁸ ЦДІА України у м. Львові, ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів), оп. 1, спр. 672, арк. 7–8.; спр. 995, арк. 7–8.

⁶⁹ *Virglics Ch. Der Heilige Stuhl als Völkerrechtssubjekt und sein Beitrag zum Frieden in der internationalen Gemeinschaft / Ch. Virglics. Wien, 1999. S. 107–110.*

Особисто Бенедикт XV симпатизував Австро-Угорщині, яка вважалася оплотом католицизму в Центральній Європі, та підтримував дружні відносини з родиною Габсбургів⁷⁰. Ставлення Папи до ворогуючих блоків держав Р. Герлах 22 квітня 1916 р. розкрив у повідомленні до Ф. Палффі так: “[...] Цілком ясно, що найближче до Святішого Отця стоять ті уряди, які захищають та плекають найвищі інтереси Церкви, ніж ті, які у несправедливий спосіб засуджують діяльність Святого Престолу та які у своїх країнах жорстоко утискають Божу Церкву або вона помітно потерпає через несприятливі обставини”⁷¹. Зважаючи на ухвалення Францією “нечуваних антицерковних законів”, “[...] неважко зрозуміти, що французи прагнуть відновити своє представництво при Святому Престолі, оскільки вони розуміють, що про це годі буде думати після війни, через те, що вони знову зміцнюють свою присутність та вплив на Сході. Сюди вже підтягуються німецькі та австрійські місіонери, які останнім часом розгорнули широку діяльність із заснування шкіл під егідою Німеччини, особливо німецьких католиків, на територіях, де перед війною одноосібно панували французи”⁷².

У цих твердженнях наближеної до Папи особи однозначно проглядається прихильне ставлення Бенедикта XV до центральних держав. Проте Австро-Угорщина та Німеччина все ж побоювалися можливості налагодження тісніших дипломатичних відносин Ватикану з Великобританією. Зокрема, 3 квітня 1916 р. кілька пресових агентств повідомляли про те, що під час візиту англійського прем'єр-міністра Герберта Генрі лорда Асквіта та Оксфорда до Ватикану Бенедикт XV продемонстрував свої політичні вподобання на користь Антанти. Спростовуючи таку інформацію, Р. Герлах спирався на негативні враження Папи від зустрічі з прем'єр-міністром, які не давали “жодної надії на близький мир”. Святий Отець не сприйняв заяву лорда Асквіта про те, що англійський уряд планує ще впродовж щонайменше п'яти років здійснювати воєнні дії⁷³.

Коментуючи візит англійського прем'єр-міністра, Ф. Палффі 1 травня 1916 р. надіслав А. Музуліну повідомлення такого змісту: “Бенедикт XV по справжньому прагне [...] виконувати таку ж високу, як і важку свою місію позапартійного політичного арбітра, і вже з цих причин він не може нікому заборонити доступ до свого Престолу”, проте він “не відступить від “середньої лінії”⁷⁴. Така позиція Святого Отця тільки частково влаштувала Відень, оскільки тодішні сподівання австро-угорської дипломатії на негайне припинення війни та укладення швидкого миру набували ілюзорного характеру.

⁷⁰ Див.: *Гентош Л.* Ватикан і виклики модерності... С. 125.

⁷¹ ЦStA, HHStA, PA I, Bd. 251, Interna LXXIII, O. Z. Abschrift eines Schreibens Monsignor von Gerlachs an dem k.u.k. Gesandten Pölfly d. d. Vatikan, den 22.IV.1916.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid. O. Z. An Seiner Hochwohlgebohrenen Freiherrn Musulin de Comirje, k.u.k. Gesandten. Bern, den 1. Mai 1916.

У цій ситуації країни Антанти не могли розраховувати на дипломатичну підтримку Росії, оскільки її відносини з Ватиканом характеризувалися значною напруженістю. Святий Престол обурювала політика російського уряду, яка була спрямована на переслідування Католицької Церкви в Царстві Польському. Крім цього, російська влада та Російська Православна Церква трактували католиків-поляків як ворожий до держави елемент, а саму Католицьку Церкву – як силу, що становить загрозу територіальній цілісності Російської імперії⁷⁵.

Незважаючи на неприязні відносини з Росією, Бенедикт XV у травні 1916 р. особисто звернувся з письмовим проханням до імператора Миколи II щодо звільнення митрополита А. Шептицького⁷⁶. Російський самодержець не вважав за доцільне розглядати жодної можливості в цій справі, навіть пропозицію австрійського уряду щодо екстрадиції російського шпигуна колишнього кореспондента “Нового времени” в Австро-Угорщині Дімітрія Янчевецького в обмін на повернення глави УГКЦ до Галичини⁷⁷. Проте наприкінці 1916 р. митрополита все ж звільнили з ув’язнення та дозволили проживати у приватному помешканні в Ярославлі⁷⁸. Лише події Лютневої революції уможливили його остаточне звільнення та повернення 10 вересня 1917 р. до Львова.

У роки Першої світової війни Святий Престол офіційно не сформулював свого ставлення до українського питання. Спочатку ватиканські достойники були схильні розглядати майбутнє України під скіпетром Габсбур’ів, але після укладення Берестейського мирного договору її сприймали вже як самостійну державу, яка за жодних обставин не повинна була повернутися під вплив Росії. При цьому питання про приналежність Східної Галичини та Північної Буковини взагалі не порушувалось, оскільки ці українські землі належали Австро-Угорщині, територіальна цілісність якої вважалася недоторканою. Тому Святий Престол взагалі не допускав навіть можливості реалізації ідеї соборності українських земель у будь-якій комбінації.

У роки Першої світової війни у Ватикані домінувало толерантне ставлення до розвитку в Австро-Угорщині українського національного руху, який здебільшого базувався на засадах українофільської ідеології. Складна ситуація на Східному фронті спонукала католицьких достойників замислитися над причинами живучості русофільської ідеології серед греко-католицького кліру та населення, яка могла вилитися у стрімке зростання політичних симпатій галичан

⁷⁵ *Гентош Л.* Ватикан і виклики модерності. С. 144–145.

⁷⁶ *Вісти // Вістник Союза Визволення України.* Відень, 1916. 7 мая. С. 310.

⁷⁷ *Весоловський Я.* Митрополит Андрій гр. Шептицький в духовній тюрмі / *Я. Веселовський // Вістник Союза Визволення України.* 1916. 8 жовтня. С. 649–650.; *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни. 1914–1918. З ілюстраціями. На підставі споминів і документів / *К. Левицький.* Львів. 1929. С. 324.

⁷⁸ *Цвенгорш Г.* Апостольський Престол і Митрополит Андрей Шептицький (невідомі взаємини між Апостольським Престолом і Митрополитом А. Шептицьким у 1918–1919 рр. (у контексті східногалицької політики Франції) / *Г. Цвенгорш.* Львів, 1991. С. 12.

до Російської імперії, а відтак до російського православ'я. З цього погляду Святий Престол схвалював рішучі кроки австрійського уряду в боротьбі з православною пропагандою. Проте демонструючи гнучку та обережну політику стосовно УГКЦ, ватиканські достойники не підтримували вимог австрійського уряду щодо проведення ідеологічних чисток у середовищі греко-католицького духовенства. Відповідальність за вирішення внутрішніх адміністративних проблем в УГКЦ покладалась особисто на митрополита, який мав власну візію розбудови Церкви та розвитку міжконфесійних відносин не лише в Галичині, а й на Наддніпрянщині. І навіть за його відсутності Ватикан не допустив будь-якого втручання світської влади у церковні справи, що найяскравіше проявилось під час наполегливої спроби австрійських чинників запровадити у 1916 р. григоріанський календар для українців Галичини. Незважаючи на приязні відносини з Австро-Угорщиною, Святий Престол свідомо уникав офіційної підтримки у реалізації австрійських державних інтересів не тільки на міжнародній арені, а й у церковних справах. Виступаючи гарантом збереження чистоти східного обряду та традицій, Ватикан своїм невтручанням та незаан'ажованим ставленням до галицьких проблем запобіг розколу серед греко-католицького кліру, відвернув руйнування церковної структури та забезпечив дотримання існуючих канонічних норм у період складних доленосних випробувань для УГКЦ, які були спричинені відсутністю глави Церкви та пов'язаною з нею управлінською кризою, а також гострою політичною та правовою дискримінацією українського населення в Австро-Угорщині на початку війни.

THE UKRAINIAN NATIONAL ISSUE IN CONTEXT OF RELATIONS AUSTRIA-HUNGARIAN EMPIRE AND VATICAN DURING THE WORLD WAR I

Ulyana USKA

Lviv Polytechnic National University,
The Department of the Ukrainian History and Ethnocommunication
12 St. Bandery str., Lviv 79013, Ukraine

On the basis of unpublished documents of Austrian State Archives in Vienna and Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv the author has made the attempt of illustrating the relations between Austria-Hungarian Empire and Vatican about perspective of development of Ukrainian national movement through the prism of possible advance the union to the east, methods of struggle of state and church figures with the Russophilism and their counteraction of the Greek-catholic population in Galicia transition into orthodoxy during the World War I.

Key words: Austro-Hungarian Empire, Vatican, Ukrainian Greek-Catholic Church, Ukrainian issue, Russophilism.

**УКРАИНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В КОНТЕКСТЕ
ОТНОШЕНИЙ АВСТРО-ВЕНГРИИ И ВАТИКАНА В ГОДЫ
ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ**

Уляна УСЬКА

Национальный университет “Львовская Политехника”,
кафедра истории Украины и этнокоммуникации
ул. Генерала Чупринки 130, Львов 79057, Украина

На основании неопубликованных материалов Австрийского государственного архива в г. Вена и Центрального Государственного Архива в г. Львове в статье сделано попытку раскрыть взаимоотношения Австро-Венгрии и Ватикана относительно перспективы развития украинского национального движения сквозь призму возможного распространения Унии на Восток, мероприятия борьбы государственных и церковных факторов с русофильством, а также противодействие переходу греко-католиков Галиции в православие в годы Первой мировой войны.

Ключевые слова: Австро-Венгрия, Ватикан, Украинская Греко-Католическая Церковь, украинский вопрос, русофильство.

Стаття надійшла до редколегії 20.02.2011

Прийнята до друку 30.05.2011